

ВІДГУК

офіційного опонента, кандидата філологічних наук, доцента кафедри історії та культури української мови, декана філологічного факультету

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Ярослава Петровича Редьки

на дисертацію Сарган Надії Юріївни «Становлення мікротопонімії Житомирського Полісся» (Інститут української мови НАН України. Київ, 2025), подану до захисту на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 03 Гуманітарні науки зі спеціальності 035 Філологія

Українська ономастична наука першої чверті ХХІ століття переживає активізований поступ як у кількісному, так і в якісному вимірі. Маємо на увазі те, що дослідники різних розрядів поміня ролі отримали можливість об'єктивно висвітлювати назвотворчі процеси, тобто простежувати шляхи й мотиви зародження ойконімів та, зокрема, мікротопонімів на діяхронному зрізі. Це стало можливим завдяки необмеженому доступу до рукописних і друкованих джерел та архівних матеріалів.

Особливо це виявляється у науково вивіреній, підкріпленій достатнім історичним матеріалом лексико-семантичній, структурно-словотвірній, а відтак — і етимологічній інтерпретації назв мікрооб'єктів багатьох історико-географічних, адміністративних та етнографічних теренів України. Адже мікротопоніми — це значний за обсягом і багатий пласт української, та й загалом слов'янської, лексики, який «становить важливу частину мови і культурної спадщини певного народу. Коли буде досліджений і проаналізований увесь слов'янський корпус мікротопонімів, це стане важливим кроком у напрямі розв'язання проблем слов'янського етно- та лінгвогенезу»¹. Відрадно, що з розуміння цієї сентенції виходила й дисертантка Надія Юріївна Сарган.

Тема дисертації безпосередньо перебуває у тренді сучасної ономастики, де мікротопонімія щораз частіше осмислюється як складова нематеріальної культурної спадщини та соціокультурної динаміки. У 2023–2025 рр. міжнародна спільнота, зокрема International Council of Onomastic Sciences (ICOS), приділяє окрему увагу мікротопонімам (див. напр., статтю про каталонські мікроороніми: Joan Tort i Donada. Microtoponymy as a paradigm of cultural

¹ Silvo Torkar. Mikrotoponimija gornej doling' Baczty w zachodniej Slowenii l./ Toponimia i oronimia. KrakOw: Wyd-wo naukowe OWN, 200]. S. 95

heritage – A case study of Catalan oronyms. *Onoma* 58 (2023). PP. 37-54²) як парадигмі культурної спадщини).

Актуальність дослідження визначається тим, що в опрацюванні топонімної системи України й надалі гостро відчувається нестача узагальнювальних монографічних і – що ще важливіше – лексикографічних праць, присвячених аналізу мікротопонімів на діяхронному зрізі. Усвідомлюючи відсутність таких діяхронних топонімних розвідок, авторка закладає міцне підґрунтя для своєї роботи, убачаючи в розв’язанні п’яти завдань реалізацію поставленої мети – провести в часовому (XVI – перша чверть XXI ст.) порівняльному аспекті діяхронний, лексико-семантичний, структурно-словотвірний і функціонально-говірковий аналіз мікротопонімів поліської частини Житомирської області, тобто Житомирського Полісся (далі – ЖП), зафіксованих в актових книгах (XVI–XVII ст.), історичних документах (XVI ст.), топографічних мапах (XIX ст.), а також зібраних польовим шляхом і за допомогою проведеного анкетування. Загальна кількість мікротопонімів, підданих аналізу, складає 7350.

Новизна положень дисертації визначається не тільки раніше не дослідженим фактичним матеріалом, а й його лінгвістичною інтерпретацією (проаналізовано лексико-семантичні й структурно-словотвірні особливості мікротопонімів Житомирського Полісся; встановлено відносну хронологію їхнього формування та побутування разом із запропонованою методикою опрацювання мікротопонімів.

Очевидною є потреба системного структурно-семантично-словотвірного аналізу мікротопонімів усієї України, а цей ареал є одним із важливих складових такого комплексу.

Таким чином, із погляду актуальності, новизни підходу та добору об’єкта дослідження подана на захист дисертація заслуговує всебічного схвалення.

Оперуючи значним за обсягом (згадані 7350 мікротопонімів) і достовірним джерельним масивом, авторка фахово розв’язує поставлені в роботі завдання, уміло застосовуючи лінгвістичні методи: описовий, метод текстологічного аналізу, порівняльно-зіставний, словотвірний, семантичний, структурний, етимологічний, кількісний.

Відрадним є усвідомлення дисертанткою того, що успішне розв’язання назвотворчих (мікротопонімних) проблем значною мірою можливе лише за умови оприлюднення історичного

² <https://onomajournal.org/vol-58>

матеріалу через укладання його повного реєстру. Це забезпечить дослідниці повноту розуміння мікротопонімного контексту окремо взятих теренів (у даному разі – ЖП).

Робота має чітку структуру, сформовану з п'яти, як уже зазначалося, конкретних завдань і їх подальшої реалізації в основному змісті, який охоплює три розділи, загальні висновки, перелік умовних скорочень, список використаної літератури (220 позицій), список використаних джерел, додатки до дисертації. Загальний обсяг – 492 с. (з них основний текст (сс. 14–209) – 195 сторінок); список використаних джерел (сс. 236–241) – 5 сторінок; додатки – 242 сторінки).

У «Вступі» (сс. 18–22) привертають увагу чіткість окреслення мети, об'єкта й предмета дослідження, поставлених завдань і використаних методів.

Реалізація поставленої мети логічно розпочинається з'ясуванням у Розділі 1 «Стан і перспективи дослідження мікротопонімії в українському мовознавстві» (сс. 23–46) коректно окреслено історію опрацювання української мікротопонімії – від ранніх описів і краєзнавчої традиції до формування наукової методології другої половини ХХ ст. Авторка демонструє системне знання праць класиків української ономастики (зокрема, щодо програм збору топонімів і відмежування мікротопонімії як окремого підрозділу ономастики): К.К.Цілуйка, Ю.О.Карпенка, Л.Л.Гумецької, Д.Г.Бучка, М.Карася, Г.Борка, С.Роспонда, С.Грабця, М.Лесіва. До речі, дисертантці варто було би ознайомитися із працею Михайла Лесіва, виданою у Любліні-Києві, 2024 (див. *Łesiów Michał. Nazewnictwo terenowe Lubelszczyzny z ukraińskimi cechami fonetycznymi. Lublin-Kijów, 2024: Wydawnictwo Archidiecezji Lubelskiej "Gaudium"*). Вдало поєднано історіографічний огляд із уточненням дефініцій: мікротопонім – як назва малих географічних об'єктів, переважно локального вжитку, з підвищеною варіативністю й орієнтаційністю. У цьому розділі дисертантка показала своє розуміння поняттєвого апарату, ознак мікротопоніма (локальність, вторинність фіксації, значна частка усної традиції, архаїчність лексем, діалектні риси) та класифікацію мікротопонімів; добре охоплено також історіографію: показано еволюцію від описовості до структурно-словотвірного та ареального аналізу, враховано як загальнослов'янський, так і український контекст; з методолого-теоретичного боку достатньо обґрунтовано доречність дескриптивного, зіставного, етимологічного та кількісного методів.

Розвідка досить повно висвітлює стан дослідження мікротопонімії майже з усіх територій України, проте вважаємо за доцільне доповнити перелік працями з території Центральної України, які авторка залишила поза увагою. Маємо на увазі такі видання: Громко Т. В. Семантичні особливості народної географічної термінології Центральної України (на матеріалі Кіровоградщини). Кіровоград, 2000; Громко Т. В., Лучик В. В., Поляруш Т. І.

Словник народних географічних термінів Кіровоградщини. Київ–Кіровоград, 1999; варто згадати й дисертацію Р. О. Ляшенка «Мікротопонімія Кіровограда», Харків, 2008. Важливими є висновки до цього розділу, які демонструють розуміння Н. Сарган важливості аналізу мікротопонімів та специфіки цього класу онімів.

Розділ 2. «Лексико-семантичний аналіз твірних основ мікротопонімів Житомирського Полісся» (сс. 47–167) є найбільшим за обсягом і містить: практичний аналіз мікротопонімів означеної території; подає ґрунтовну класифікацію мікротопонімів за характером твірних основ – відонімні (антропонімні та відтопонімні) та відапелятивні (геотерміни, фіто- та зоонімени, а також соціально-економічна та сакральна лексика).

Широко залучена репрезентативна джерельна база із 7350 мікротопонімних одиниць, почерпнутих із архівів, карт, польових записів, дала можливість Надії Юрїївні встановити наступне співвідношення мікротопонімних груп: відонімні назви – 40,8 %, відапелятивні – 59,2 %. Домінують назви мікрооб’єктів, що маркують рельєф і ґрунти («гора», «долина», «яма», «пісок», «глина», «болото»), вони корелюють із природними умовами регіону. Антропонімну мотивацію складає: перевага чоловічих особових імен (слов’янського та християнського походження), наявність прізвиськових моделей; жіночі антропоніми репрезентовані рідше. Відтопонімна мотивація – це внутрішньосистемні зв’язки з гідронімами, ойконімами та іншими мікротопонімами, що вказує на послідовну еволюцію номінацій і просторову стратифікацію назв. У групі геотермінів та антропогенної лексики виявлено кореляції між назвами ґрунтів («руда», «камінь») і лексемами давніх промислових осередків («рудня», «гута»), що відбиває господарський ландшафт Полісся. Фіто- та зоонімени формують масив назв, мотивованих деревною, лучною та болотяною рослинністю – це добре підсилює зв’язок мікротопонімів із біогеографією регіону.

У підпункті 2.2.1.2 «Мікротопоніми, мотивовані гідрографічними термінами» (сс. 93–106) при аналізі мотивувальних баз, в основі яких є гідрографічні терміни на позначення протічних, непротічних, заболочених місцевостей, характеристик фізичних властивостей та специфіки русла (бистрець, потік, пруд, сажалка, берва, пеля, топило, мочула, вир, гало, перейма тощо), варто було залучити дуже важливе лексикографічне джерело гідрографічної термінології авторства польського дослідника Мар’яна Юрковського (Marian Jurkowski) «Ukraińska terminologia hydrograficzna»³. Адже цей словник найповніше й найточніше тлумачить дефініції гідрографічних термінів із урахуванням їхніх семантичних зсувів на теренах України. До того ж

³ Jurkowski M. *Ukraińska terminologia hydrograficzna*. Monografie Slawistyczne 22. Wrocław etc., 1971.

мікротопоніми, мотивовані гідрографічними термінами, складають 9,3% досліджуваної території.

Добре напрацьованою є семантична типологія з внутрішньою субкласифікацією: рельєф / гідрографія / ґрунти; господарська лексика; сакральні об'єкти; назви-орієнтири. Обґрунтованість інтерпретацій у висновках до розділу підтверджено кількісними підрахунками: частки груп, семантичні домінанти. Рекомендував би, однак, накласти основні лексико-семантичні групи на карту і перевірити статистичні зв'язки з ландшафтними одиницями.

Логічні й чітко структуровані висновки до розділу 2 (сс. 164–167) із наведеними прикладами відапелятивних і відонімних мікротопонімів, на наш погляд, набули б ще більшої ваги, якби дисертантка виокремила та проілюструвала з об'ємних додатків не засвідчені раніше географічні номенклатурні терміни, специфічні саме для відапелятивної мікротопонімії Житомирського Полісся на тлі загальноукраїнського матеріалу, або ж указала на помічені семантичні зсуви в них.

У Розділі 3 «Структурно-словотвірний аналіз мікротопонімів Житомирського Полісся» (сс. 168–205) Н. Сарган традиційно розподілила мікротопоніми означеного регіону за структурою на: прості (лексико-семантичний: онімізація, трансонімізація; морфологічний: суфіксальний, префіксальний, конфіксальний; морфолого-синтаксичний: складання, субстантивація; складні (власне складання, зрощення, аббревіація) і складені (двослівні, приємникові конструкції, мікротопоніми у формі описових конструкцій). Приємно констатувати ретельний і глибокий аналіз мікротопонімів ЖП за способами словотворення; розгляд, зокрема, складених назв мікрооб'єктів як співвідносних зі словосполученнями підрядного типу з різними типами відношень – атрибутивними та об'єктними семантико-синтаксичними зв'язками. Заслуговують на увагу чітко простежені способи лексико-семантичного аналізу: онімізація апелятивів, трансонімізація, субстантивація як базових механізмів творення простих назв. Суфіксальний словотвір мікротопонімів подано в руслі української ономастичної традиції; є фіксація архаїчних формантів (зокрема *-їь) як маркерів давніх шарів.

Дисертантка показала чіткі зв'язки з діалектною лексикою (враховано фонетичні / словотвірні маркери місцевих норм); архаїчні форманти та релікти старих моделей осмислено у зв'язку з історичними нашаруваннями регіону. На наш погляд, зроблений структурно-словотвірний аналіз тільки б виграв, якби в ньому була показана продуктивність формантів. Зрештою названу продуктивність можна було би зіставити з іншими суміжними регіонами та

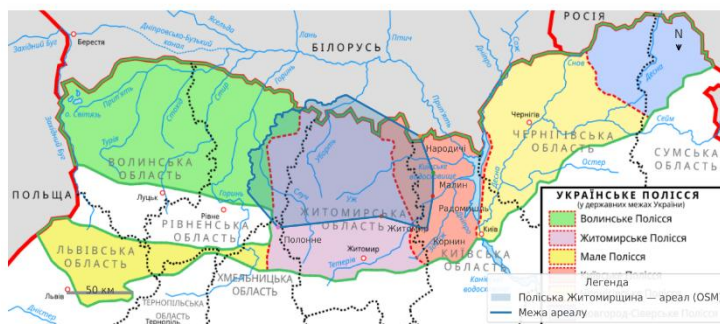
поліськими ареалами. Але цю пораду слід сриймати як рекомендацію для майбутніх напрацювань.

Загальні висновки (сс. 206–209), зроблені Н.Ю.Сарган, – повні, науково обґрунтовані, лаконічні, чітко сформульовані, підтверджені фактичним матеріалом і переконливим аналізом. Вони засвідчують структурно-словотвірні зміни та здійснений лексико-семантичний аналіз твірних основ і мотивувальних баз мікротопонімів Житомирського Полісся.

Однак хочемо висловити певні побажання та зауваження, врахування яких дало б змогу Надії Сарган в майбутньому стати зразковою дослідницею ареальної мікротопонімії:

1. Термінологічне узгодження. Доцільно чіткіше розрізнити «складні» (морфологічно поєднані) та «складені» (багатослівні) мікротопоніми, які можна було би подати у вигляді короткої таблиці, що полегшить використання роботи майбутніми укладачами словників.
2. Варто все ж додати короткі метадані до матеріалів, зібраних експедиційним шляхом: кількість опитаних інформантів, способи верифікації варіантів назв, доля назв, засвідчених одноразово vs. повторно.
3. Картографічний супровід. Рекомендовано подати 1–2 оглядові карти (наприклад, семантичних груп чи словотвірних типів), а також візуально відобразити досліджений регіон

Поліська Житомирщина

(див. приклад: Підкладка: надана користувачем; межа області з OSM (GeoJSON).)

4. Певні зауваги маємо щодо помічених орфографічно-стилістичних похибок і оформлення дисертації: орфографічні (напр., С.4 «...мікротопонімів...» → «...мікротопонімів...», С.5 «...структура, функціонування.» → «...структура, функціонування.»; С.6 «Specialty 035 – Philology» → «Philology» (SUMMARY); С.20 «Списокъ населенныхъ мѣстъ Волинской губерніи» → «Списокъ населенныхъ мѣстъ Волинской губерніи»; пунктуаційні (С.4

«...суфіксальним, префіксальним конфіксальним способами.» → «...суфіксальним, префіксальним, конфіксальним...» (пропущена кома); стилістичні (С. 79 «...населений пункт Листвин, де зафіксовано»).

Висловлені зауваження та рекомендації не мають принципового характеру і жодною мірою не применшують ваги дисертаційного дослідження.

Вважаємо, що залучений і підданий лінгвістичному аналізу фактичний матеріал із поліської частини Житомирщини істотно розширить емпіричну базу української топоніміки, насамперед таких її складових як ареальна мікротопоніміка. Отримані практично-теоретичні результати, а також *Додатки до дисертації «Становлення мікротопонімії Житомирського Полісся»* (сс. 242–492), що становлять собою алфавітний реєстр мікротопонімів періоду – із пол. XIX ст. до майже першої чверті XXI ст. Житомирського Полісся, доповнять дослідницьку базу всієї української мікротопонімної системи, проллють більше світла на її формування й функціонування, а також забезпечать підґрунтя для укладання цілісного загальноукраїнського *Словника мікротопонімів України* (надто ж – його структурної частини, що стосуватиметься мікротопонімії усієї Житомирщини) та *Словника народної географічної термінології Житомирського Полісся XVI – першої чверті XXI ст.* (пропонована нами робоча назва).

На підставі об'єктивного та ретельного прочитання дисертації Н. Ю. Сарган можемо констатувати, що подана робота є завершеною ономастичною розвідкою з новими науково обґрунтованими результатами теоретичного та прикладного характеру для мікротопонімної науки, зокрема для вивчення особливостей історичної регіональної мікротопонімії України з лексико-семантичного (аналіз мотивувальних баз) та структурно-словотвірного поглядів.

Із теми дисертації опубліковано 5 одноосібних статей: 3 – у вітчизняних фахових виданнях України; 1 – в міжнародній колективній монографії та одна наукова праця апробаційного характеру; впродовж 2023-2024 років різні положення дослідження було апробовано на міжнародних і всеукраїнських конференціях (Житомир, Ужгород, Варшава-Львів). Така апробація досить повно і вичерпно висвітлює суть дисертаційної праці, написаної з дотриманням академічних вимог.

Наукова новизна, теоретична і практична значущість. Новизна рецензованої роботи полягає: у введенні до наукового обігу великого масиву матеріалу (7350 мікротопонімів поліської частини Житомирщини), у цілісному описі становлення мікротопонімної системи цього ареалу на перетині природно-географічних та соціокультурних чинників; у поєднанні семантичної типології зі структурно-словотвірним і діахронним аналізом; у кількісному

підтвердженні структур семантичного домінування. Теоретичне значення дисертації, як вважаємо, полягає в уточненні ролі української мікротопонімії в загальній ономастичній системі, у представлених типах мікротопонімів, що можуть бути застосовані до інших регіонів України. Практичне значення розвідки – це основа для словника мікротопонімів Житомирського Полісся та регіональних довідників.

У рецензованій роботі наявний проблемний і критичний підхід до аналізу мовних явищ, засвідчених лексико-семантичними і структурно-словотвірними типами мікротопонімів Житомирського Полісся XVI – першої чверті XXI століття на діяхронному зрізі, що вказує на високий фаховий рівень дисертантки та її здатність самостійно проводити наукові філологічні дослідження.

У дисертації відсутні порушення академічної доброчесності. Тема кваліфікаційної праці Н.Сарган є актуальною. Висновки, основні положення дисертації мають наукову новизну, високу практичну та теоретичну цінність.

Дисертаційне дослідження та публікації автора виконані на достатньо високому науковому рівні, наукова новизна, висновки, їх обґрунтованість, рівень виконання поставленого наукового завдання та оволодіння здобувачем методологією наукової діяльності відповідають вимогам, що висуваються до праць такого рівня.

Висновок щодо відповідності дисертації вимогам МОН України. Дисертація Сарган Надії Юріївни «Становлення мікротопонімії Житомирського Полісся», подана на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 03 Гуманітарні науки зі спеціальності 035 Філологія за її актуальністю, науково-теоретичним рівнем, новизною постановки та розв’язання проблем, практичним значенням отриманих результатів відповідає вимогам пунктів 6, 7, 8, 9 “Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії”, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами, внесеними згідно з Постановою Кабінету Міністрів України № 341 від 21.03.2022 р., № 502 від 19.05.2023 р., № 507 від 03.05.2024 р.), а її авторка – Сарган Надія Юріївна – заслуговує на присудження ступеня доктора філософії в галузі знань 03 – Гуманітарні науки за спеціальністю 035 – Філологія.

Офіційний опонент:

кандидат філологічних наук,

доцент кафедри історії та культури української мови,

декан філологічного факультету
Чернівецького національного університету
імені Юрія Федьковича

Я. П. Редьква

14.08.2025 р.